
DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2020.01.019>

УДК: 330.101

JEL: O11, O19

Петро Єщенко

УКРАЇНА У БОРГОВІЙ ПАСТЦІ МВФ

Розкрито особливості політики кредитування України з боку МВФ в умовах здійснення економічних реформ. На підставі аналізу значного масиву статистичних та емпіричних матеріалів автор доводить неспроможність і провал радикальних економічних реформ під егідою МВФ в Україні і розвиток негативних процесів у ній, які призвели її до витіснення на узбіччя країн "золотого мільярда" як сировинного придатка. Політика кредитування України з боку МВФ сприяла зростанню зовнішнього та внутрішнього боргу країни і впровадженню іноземного капіталу в усі сфери її життєдіяльності. Реформаторські заходи в нашій країні в рамках Вашингтонського консенсусу здійснюються в інтересах іноземного капіталу і зводяться до їх структурної перебудови шляхом маркетизації, приватизації, лібералізації і дерегуляції. Усе це веде до деіндустріалізації народного господарства, відкриття країни для іноземного капіталу, скорочення соціальних витрат, послаблення регулювання державою ринку праці. Україна на власному досвіді все більше переконується, що лікування її економіки за "допомогою" МВФ стримує економічне зростання і супроводжується посиленням несправедливості в розподілі доходів. Програми МВФ коштують мільйонам людей їх робочих місць, відмовляють їм у доступі до адекватного медичного обслуговування, функціонуючих освітніх систем і гідного житла. Виконання вимог МВФ призводить до подальшого розвалу нашої економіки, тотального зубожіння народу, розграбування вітчизняними олігархами та зарубіжними ТНК залишків української державної власності і переходу нашого найважливішого багатства – землі – у власність агрохолдингів. Для звільнення України від фінансово-кредитної залежності пропонується стимулювати національну економіку шляхом випереджального зростання заробітної плати і пенсій, що сприятиме зростанню купівельної спроможності населення і підвищенню ділової активності.

Ключові слова: макроекономічні індикатори, зовнішній борг, внутрішній борг, боргова пастка, державні зобов'язання, доларизація, вартість товару, робоча сила, субсидії, неоліберальна політика.

UKRAINE IN THE DEBT TRAP OF THE IMF

Petro Yeschenko

Petro Yeschenko (p.eshchenko@ukr.net) Doctor of Economics, Scientific Advisor to the Department of Economic Sociology, Institute of Sociology of NAS of Ukraine.

The article reveals the IMF lending policy towards Ukraine in the context of economic reforms. Based on the analysis of a large array of statistical and empirical

Єщенко Петро Степанович (p.eshchenko@ukr.net) д-р екон. наук, проф.; науковий консультант відділу економічної соціології Інституту соціології НАН України.

© П. Єщенко, 2020

ISSN 1811-3141. Економічна теорія. 2020. № 1: 19–36

19

materials, the author proves the incapacity and failure of radical economic reforms under the auspices of the IMF in Ukraine and the development of negative processes in this country, which lead to its transformation into a raw material appendage of the "golden billion" countries. The IMF's lending policy has contributed to the growth of the Ukraine's external and internal debt and the introduction of foreign capital in all spheres of its life.

Reforms in our country under the Washington Consensus are carried out in the interests of foreign capital and are reduced to their structural restructuring through marketing, privatization, liberalization and deregulation. All this leads to deindustrialization of the national economy, opening-up to foreign capital, reduced social expenditures, and weaken state regulation of the labor market. Ukraine, from its own experience becomes increasingly convinced that curing its economy with the IMF's "assistance" is holding this country's own economic growth and is accompanied increased inequity in income sharing.

IMF programs cost millions of people their jobs, denying them access to adequate health care, education systems and decent housing. Complying with IMF requirements leads to further collapse of our economy, total impoverishment, looting of the remnants of Ukrainian state property by foreign oligarchs and foreign TNCs, and the transition of our most important wealth - land - into the ownership of agricultural holdings. In order to free Ukraine from financial and credit dependence, it is proposed to encourage the national economy through a rapid growth of wages and pensions, which would increase the purchasing power of the households and revive business activities.

Keywords: macroeconomic indicators, external debt, domestic debt, debt trap, government liabilities, dollarization, cost of labor as a commodity, subsidies, neoliberal policy.

Негативна динаміка найважливіших макроекономічних індикаторів – індексів фізичного обсягу валового внутрішнього продукту (ВВП), валового національного доходу (ВНД), платіжного балансу, обсягу прямих капітальних інвестицій, а також рівня життя населення в Україні – з початком так званих радикальних трансформацій за допомогою лібералізації цін в умовах тотального монополізму, прискореної приватизації, безперервної зміни курсу валют засвідчує, що країна перебуває у системній кризі. Підтвердженням цього є те, що динаміка ВВП України за останні 27 років демонструє тренд падіння: на кінець 2018 року цей показник становив лише 62,7% від рівня 1991 року. За цей час економіки Польщі, Білорусі і Туреччини вирости відповідно на 265, 191 і 330% (Власюк, 2019). Мізерне зростання за минулий рік в країні забезпечено переважно за рахунок фінансової та страхової діяльності, сільського господарства і будівництва. Водночас відбувається падіння у сфері освіти та медицини, що сприяє подальшій деформації структури економіки України та призводить до спрощення і руйнації людського капіталу.

Ситуація, що склалася в країні, є результатом здійснюваної соціально-економічної політики, теоретичною базою якої є неоліберальна економічна теорія. Відкритість слабкої національної, структурно деформованої економіки, багаторазова девальвація гривні, стрімке зростання споживчих цін та в промисловості, інших галузях народного господарства сприяють падінню життєвого рівня українського населення і водночас ведуть до зростання зовнішнього боргу країни. Як видно з таблиці за період із 2006 по 2019 рік валовий зовнішній борг України виріс із 54512,0 млн дол. США до 119953,0 млн дол., тобто в 2,2 раза. За вказаний період зовнішній борг на душу населення зростає більшими темпами, ніж темпи зростання ВВП на душу населення (з 1161,6 до 2713,1 дол. і 2296,1 до 2639,9 дол. в 2017 році відповідно).

Україна повинна виплатити в 2019 році за своїми боргами (близько 18,1 млрд дол. США за курсом НБУ на початок травня 2019 року). Сума 478,2 млрд грн, за оцінками Міністерства фінансів України, – рекордний обсяг платежів за державний борг за період з 2019-го по 2040 рік. У 2020-му виплати повинні знизитись до 321,3 млрд грн, в 2021-му – до 248,1 млрд грн, а в 2022-му – до 192,2 млрд грн. Із загальної суми 478,2 млрд грн на погашення внутрішнього державного боргу припадає 328,8 млрд грн. За зовнішнім боргом слід виплатити 149,4 млрд грн. Лише за обслуговування державного боргу Україні в 2020 році необхідно витратити 123,1 млрд грн. Із них 72,9 млрд грн підуть на сплату відсотків за внутрішнім боргом та 50,2 млрд грн – за зовнішнім. Отже, плата за використання кредитних засобів у 2019 році перевищить бюджет Міністерства оборони (Бабенко, 2019).

Сам зовнішній борг опосередковано поширюється не тільки на нинішніх громадян країни, а й на майбутнє покоління. Нині він становить 2713,1 дол. США на душу населення, якщо виходити з того, що в Україні проживає 42,6 млн людей. Цілком зрозуміло, що наша статистика лукавить і така кількість населення в Україні не проживає, а значить, і борг на кожного українця значно більший. Це – по-перше. По-друге, він неухильно зростає. Треба враховувати і те, що згідно з результатами економіко-математичного моделювання на основі кварталних даних України за 2007–2018 роки, зростання обсягу валового зовнішнього боргу на величину, еквівалентну 1% ВВП, у середньостроковій перспективі призводить до падіння темпів зростання ВВП на 0,18%¹.

¹ Внешняя финансовая уязвимость как предвестник будущих кризисов 16 июля 2018. <http://economica.com.ua/finance/article/77710614.html>

Таблиця

**Динаміка валового зовнішнього боргу і ВВП України
з 2006 по 2019 роки, млн дол. США**

Валовий зовнішній борг (ВЗБ)				Валовий внутрішній продукт (ВВП)				ВЗБ/ВВП
на 31.12.2006	54 512			за 2006	107 753			50.6%
на 31.12.2007	79 955	25443	46.7%	за 2007	142 719	34966	32.5%	56.0%
на 31.12.2008	101 659	21704	27.1%	за 2008	179 992	37273	26.1%	56.5%
на 31.12.2009	103 396	1737	1.7%	за 2009	117 228	-62765	-34.9%	88.2%
на 31.12.2010	117 343	13947	13.5%	за 2010	136 419	19192	16.4%	86.0%
на 31.12.2011	126 236	8893	7.6%	за 2011	163 160	26740	19.6%	77.4%
на 31.12.2012	135 065	8829	7.0%	за 2012	175 781	12622	7.7%	76.8%
на 31.12.2013	142 079	7014	5.2%	за 2013	183 310	7529	4.3%	77.5%
на 31.12.2014	126 308	-15771	-11.1%	за 2014	131 805	-51505	-28.1%	95.8%
на 31.12.2015	118 729	-7579	-6.0%	за 2015	90 615	-41190	-31.3%	131.0%
на 31.12.2016	113 518	-5211	-4.4%	за 2016	93 270	2655	2.9%	121.7%
на 31.12.2017	116 578	3060	2.7%	за 2017	112 154	18884	20.2%	103.9%
на 31.12.2018	114 710	-1868	-1.6%	за 2018	130 832	18678	16.7%	87.7%
на 30.09.2019	119 953	5243	4.6%	за 2019				

Джерело: Валовий зовнішній борг України. URL: <https://index.minfin.com.ua/economy/foreigndebt>.

Наведене вище та багаторічний досвід співробітництва України з МВФ переконує в тому, що отримувані позики від цієї інституції врешті-решт дають негативний ефект. Про це у свій час попереджував лауреат Нобелівської премії з економіки Джозеф Стігліц: "Сьогодні МВФ, як правило, надає позики тільки тоді, коли країни урізають бюджетний дефіцит, підвищують податки чи процентні ставки, що веде до скорочення економіки" (Стігліц, 2003. С. 35).

Загострення боргових проблем України обумовлюється не лише високими темпами приросту боргу, а й негативними змінами саме в його структурі. Внаслідок цього збільшується частка емісійних позичок і частка гарантованих зобов'язань держави у структурі загального боргу країни. Нарощування внутрішнього боргу при недостатньо місткому й диверсифікованому внутрішньому фінансовому ринку спричинило монетизацію бюджетного дефіциту, що у свою чергу підсилювало ризики гіперінфляції й збереження високих відсоткових ставок. У таких умовах зростають ризики дестабілізації державних фінансів України.

Здійснювана в Україні монетарна політика під впливом МВФ і Світового банку спрямована на відтворення фіктивного економічного

зростання. Вона характеризується надлишковим споживанням зовнішніх фінансових ресурсів при одночасній лібералізації внутрішнього ринку й створенні сприятливих умов для надходження імпорتنих товарів. У результаті відбувається скорочення багатьох галузей вітчизняної промисловості і подальша деіндустріалізація української економіки, зростання негативного сальдо зовнішньоторговельного балансу й зовнішнього боргу. Для економіки, побудованій на іноземних запозиченнях, притаманний масовий відтік іноземних інвестицій у зв'язку зі значним "подорожчанням" грошей на міжнародному ринку. Це так звана пастка ліквідності. Україна потрапила до неї внаслідок падіння цін на продукцію головних статей експорту, що складається переважно з сировинної продукції. Усе це ставить фінансову систему на межу дефолту.

У нашій країні під впливом зазначених чинників, а також військових дій протягом майже п'яти років, як видно з наведених вище даних, зростає дефіцит державного бюджету і обсяг державних запозичень як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках, що у свою чергу призводить до збільшення державного боргу. За таких умов, на думку О. Глущенко, "виникає феномен "боргової пастки" – певного стану публічних фінансів, за якого відношення витрат державного бюджету з обслуговування державного боргу до обсягу нових запозичень держави наближається до одиниці. Країна без залучення нових позик не може обслуговувати вже наявний державний борг, настільки розбалансовані її публічні фінанси" (Глущенко, 2016. С. 134).

Зростання державного боргу та утворення боргової пастки є надзвичайною загрозою не лише для національної економіки, а й незалежності України. Адже в країні у цьому випадку відсутні фінансові ресурси для розвитку економіки, науково-технічного прогресу, людського капіталу і навіть для задоволення елементарних потреб значної більшості населення. Виникає сакраментальне питання: де взяти гроші, щоб інвестувати їх в економіку і стимулювати ефективний попит на створювану в країні продукцію? Вихід, здається, лежить на поверхні. Він полягає в тому, щоб або здійснити емісію національних грошей, або взяти в борг у інших країн чи міжнародних інституцій. Зрозуміло й те, що перший варіант сприятиме інфляції, а другий – борговій залежності. Різні уряди нашої країни протягом останніх 27 років експериментували як з першим, так і з другим варіантом. Перевага в нинішніх умовах надається другому варіанту, свідченням чого є співробітництво з МВФ та підписання найвищим керівництвом

держави Меморандуму з цією інституцією². За цей час було запроваджено три стабілізаційні програми: Stand-by (2014), EFF (2015), Stand-by (2018). Кожна з них супроводжувалась певними умовами співробітництва з Фондом, які спрямовувалися на все більшу залежність України від нових кредитів, а значить, загрозою дефолту.

У прийнятих документах перераховано умови, які Україна повинна виконати для продовження її кредитування. Серед них особливу увагу привертають такі:

- Прийняти комплексну пенсійну реформу.
- Здійснити монетизацію житлових субсидій та пільг для того, щоб приватні газові трейдери могли конкурувати з Національною компанією Нафтогаз України при постачанні газу населенню.
- Переглянути систему комунальних субсидій; ввести корективи соціальних норм у непікові місяці протягом опалювального сезону; застосувати тариф на розподіл газу і опалення, який дозволить перенести частину вартості на літні місяці.
- Удосконалити законодавство про приватизацію підприємств і розширити коло підприємств, що підлягають приватизації.

Разом з тим слід враховувати і таке. МВФ розробляє для країн-членів, України в тому числі, Доповіді про дотримання стандартів і кодексів³, у яких аналізується стан дотримання різноманітних регуляторних стандартів. Згадані доповіді формуються за цілою низкою напрямів, серед яких: банківський нагляд, цінні папери, страхування, платіжні системи, облік, аудит, неплатоспроможність і права кредитора. Усе це свідчить про те, що МВФ по суті є безпосереднім продуцентом стратегії розвитку України, напрямів її економіки, структури, джерел фінансування. До таких розробників стратегії нашої країни причетні й інші міжнародні фінансові інститути, що афілійовані з Групою Світового банку: Міжнародний банк реконструкції і розвитку та Міжнародна асоціація розвитку. Вони надають низькі відсоткові або безкоштовні позики країнам, що розвиваються, для сприяння стабільному розвитку, включають стандарти, подібні до ROSCs, до переліку умов щодо отримання позик.

Програмними вимогами МВФ є такі: бюджетна дисципліна, низькі ставки податків, лібералізація зовнішньої торгівлі, фінансова (валютна) відкритість, приватизація, низька інфляція, захист прав власності. Перераховані та інші зобов'язання Меморандуму підтримують-

² Меморандум про економічну та фінансову політику. URL: www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/55d348e72c73d.p

³ Reports on the Observance of Standards and Codes (ROSC). URL: <https://www.worldbank.org/en/programs/rosc>

ся усіма гілками влади України. В країні на вимогу МВФ удосконалюється законодавство щодо приватизації підприємств і розширюється коло приватизованих об'єктів, переглядається система комунальних послуг і нарахування пенсій, беруться зобов'язання про утримання від подальшого підвищення мінімальної зарплати і т.д. Підтвердженням цього є те, що Національний банк України випустив спеціальний звіт, в якому зазначається, що активізація співробітництва з МВФ є критично важливою для збереження макрофінансової стабільності в країні. У цьому звіті наголошується, що відстрочка необхідних кроків з офіційними кредиторами звужує вікно можливостей в залученні необхідного фінансування для здійснення пікових виплат державного боргу в 2018–2020 рр. Тому для збереження макрофінансової стабільності України критично важливим є невідкладна активізація зусиль щодо співробітництва з МВФ⁴.

Згідно з вимогами МВФ, в Україні запроваджено плаваючий курс гривні, інфляційне таргетування (головним чином максимальне зруження грошової маси), найнижчі за міжнародним виміром грошові агрегати й коефіцієнти монетизації, перманентна волатильність облікової ставки, вибіркоче рефінансування банківської системи тощо. Все це зумовило формування хронічної боргової залежності держави, безпрецедентну доларизацію й тінізацію виробничих та суспільних відносин, і в кінцевому підсумку, повну політико-економічну залежність України від західних фінансово-економічних інститутів, особливо відомих під назвою "не святої трійці" СБ-МВФ-СОТ.

Оскільки в Україні має місце девальвація гривні, її нестійкість, громадяни країни зберігають заощадження в іноземній валюті, переважно в доларах. На кінець 2018 року рівень доларизації був близьким до 45% як для депозитів, так і для кредитів. Хоч для країн, подібних Україні, придатним вважається діапазон 20–30%. Навіть у нових кредитах частка валютних становить близько 30%. Існує низка галузей, кредитування яких переважно здійснюється у валюті. У них доларизація кредитів становить 70%⁵.

Незважаючи на кризовий стан, значний дефіцит торговельного балансу, низький рівень міжнародних резервів, надмірні обсяги зовнішнього боргу в Україні, МВФ наполягає на активізації реформ та посиленні боротьби з корупцією. При цьому формули здійснення зазначених реформ українське суспільство поки що не вивело, проте серед

⁴ Нацбанк України: Без МВФ нам не вижить (2018). 20 апреля. URL: <http://www.warandpeace.ru/ru/news/view/129903>.

⁵ Украинская экономика долларизирована на 45%. (2018). 24 декабря. URL: <http://www.warandpeace.ru/ru/news/view/136190/>

учених, політиків, представників владних структур і населення йдуть гострі дискусії з цього питання.

Одним із найбільш дискусійних і надзвичайно важливих для українського суспільства питань є проблема ринку землі, оскільки відсутнє розуміння ціни землі, межі продажу землі в одні руки, кому продавати землю (лише громадянам країни чи й іноземцям). За оцінками деяких експертів, поспішне утворення ринку землі може залишити без додаткових засобів існування близько 5 млн людей – переважно пенсіонерів, для яких орендна плата за пай є важливим додатком до пенсії. Наслідки, до яких призводить необдуманий продаж землі, показує приклад Малайзії. Після того, як у цій країні дозволили вільний обіг сільськогосподарських земель, китайські агрохолдинги скупили більшу частину земельних наділів. А вже через декілька років Малайзія зіштовхнулась з багатьма проблемами – від негативного впливу інтенсивного землеробства на території реліктових лісів, що знаходяться під охороною, до посилення позицій лобі китайської меншості в країні⁶.

На відміну від українців відповідь на ці питання знають у МВФ, на чому акцентує увагу голова наглядової ради НБУ Богдан Данилишин. Якщо ми маємо намір формувати капіталістичну економіку, то бажано, на його думку, подолати гальмування введення у громадянський обіг землі. Мораторій на продаж землі робить неможливим повноцінний розвиток сільськогосподарського сектора і використання землі як задаток для отримання кредитів. Хай ті, хто вважає інакше, наведуть аргументи на користь своєї точки зору, пише він (Данилишин, 2016).

Початкове нагромадження капіталу, що відбувається в Україні, передбачає приватизацію не лише землі, а й інших засобів виробництва, у тому числі підприємств державної форми власності. Причому, ті, хто після 1991 року став олігархом, хочуть купити такі ласі шматки, як Одеський припортовий завод, Укрспирт, Турбоатом та інші об'єкти державної власності за "копійки". Значну частину цих об'єктів держава обіцяє продати останні п'ять років, але далі заяв справа не рухається. Бюджет у 2017 року передбачав отримати від приватизації 17 млрд грн. Фактично Фонд держмайна продав активів лише на 189 млн грн⁷.

Приватизація по-українськи була непрозорою, неконкурентною та хаотичною. Її результати стали одними з найгірших у світі. З 1992 році

⁶ Совершенно секретно. Чем расплатятся украинцы за транш МВФ (24 марта, 2017). Фокус. URL: <https://focus.ua/money/368969/>

⁷ Ibid.

в Україні було роздержавлено 133 тис. об'єктів. Державний сектор за цей період скоротився до 16%. І незважаючи на те, що приватизація великих стратегічних об'єктів проходила в Україні тільки за грошові засоби, а закон передбачав обов'язкову конкуренцію покупців, 5/6 економічного потенціалу великої європейської країни приватизували менше ніж за 11 млрд дол. США. Це лише 13% номінального ВВП України в 1990 р. (Фролов, 2018).

У ході початкового нагромадження капіталу відбувається соціальне розшарування суспільства на багатих і бідних. Підтвердженням цьому слугує той факт, що сто найбагатших українців багатіють у 12 разів швидше, ніж зростає ВВП країни. Про це свідчить щорічний рейтинг, представлений журналом "Новое Время" спільно з компанією Dragon Capital. У ньому вказується, що 100 найбагатших українців збільшили швидкість, з якою зростають їх сумарні статки, – з 33% у 2018 році до 43% у 2019 році. На сьогодні найбагатша сотня країни зосередила у своїх руках 37,5 млрд доларів і здатна погасити половину всього державного боргу. Водночас аналітики Credit Suisse оголосили рейтинг особистого багатства землян залежно від країни проживання. У ньому Україна опинилася на 123-му місці (із 140 країн). Рівень особистого багатства оцінено в 1,5 тис. дол. на кожного мешканця країни (Корпан, 2018).

Крайній ступінь падіння рівня життя і соціальної забезпеченості не лише стримує розвиток економіки, а й завдає шкоди фізичному та соціальному капіталу, людському потенціалу і генофонду країни. Різниця в оплаті праці 1% найбільш забезпечених і 50% найменш забезпечених працівників в Україні досягла фантастичних висот – 43,3 раза. В Європі цей показник становить 11,7, а у США – 24 рази (Склярів, 2016).

Стрімке збагачення незначної частини населення (особливо тих, хто перебуває у владних структурах і правоохоронних органах) сприяє прискореному соціальному розшаруванню і соціальній поляризації у країні, підігріває сепаратистські настрої та різко знижує ділову активність основної маси населення. Свого часу один із засновників ринкової економіки Адам Сміт акцентував увагу на тому, що жодне суспільство, без сумніву, не зможе процвітати і бути щасливим, якщо переважна частина його членів бідна і нещасна. Проста справедливість вимагає, щоб ті, хто годують, одягають, дають житло всьому народу, отримували таку частину продукту своєї праці, щоб самі могли мати пристойну їжу, одяг і житло (Сміт, 1993. С. 200).

Створити більш справедливий й ефективний механізм розподілу благ ринок не може, це здатна здійснити тільки держава. У цьому

зв'язку обов'язковим кроком з боку держави на цьому етапі має стати забезпечення перерозподілу новостворюваних доходів на користь українських працівників. Пограбування не може бути визначальним джерелом і стимулом розвитку економіки, воно може стати тільки його пере-крученням. Суспільство через гнучку та ефективну систему розподілу повинно забезпечувати принцип рівновеликого доходу на рівнозначний капітал. У нинішніх умовах суб'єкти господарської діяльності будь-якої сфери мають одержувати 10–12% річного прибутку на свій капітал, державні службовці – посадові оклади, які б не штовхали їх на розкрадання казни, хабарництво, а наймані працівники – "справедливу і задовільну винагороду", яка б не тільки відтворювала їхню робочу силу на рівні потреб сучасності, а й забезпечувала "гідне людини існування, її самої та її сім'ї"⁸.

Безумовно, заробітна плата повинна відповідати вартості робочої сили і зводитися до вартості певного набору життєвих благ. Вона змінюється із зміною вартості цих життєвих благ, тобто величини робочого часу, необхідного для їх виробництва. Одні товари купуються або оплачуються щодня, інші – щотижня, раз на квартал тощо. Але як би не розподілялася сума цих витрат протягом, наприклад, року, вона має бути покрита із звичайних, середніх одержань, які надходять кожного дня. Якщо маса товарів, щодня необхідна для виробництва робочої сили, = А, маса товарів, потрібних щотижня, = В, маса товарів, потрібних кожної чверті року, = С тощо, то щоденна середня кількість цих товарів = $(365 A + 52 B + 4 C + \dots) : 365$ (Маркс, 1955. С. 178–179).

Нинішня українська влада ігнорує необхідність встановлення заробітної плати найманих працівників на рівні вартості товару робочої сили згідно з вимогами ринкової економіки та робить акцент на продовженні політики зовнішніх запозичень. Свідченням цього є нова програма співробітництва з МВФ. У ній рада директорів МВФ ухвалила рішення про нову програму фінансової допомоги *stand-by* (видача обумовленої суми частками з постійним моніторингом й контролем ключових засад державної фінансово-економічної політики) для України. Нова програма фінансової допомоги *stand-by* для України передбачає суму 3,9 млрд дол. терміном на 14 місяців. З урахуванням зазначеної суми борги України перед МВФ становитимуть 14,1 млрд дол. У результаті цього наша країна піднялась на друге місце за боргами перед фондом, обігнавши Грецію, у якої

⁸ Загальна декларація прав людини. Права людини (основні міжнародно-правові документи). Київ: Наукова думка, 1989. С. 14.

тепер третє місце, поточний рахунок – 11,6 млрд, а у Аргентини – 14,6 млрд⁹.

Згідно з 14-місячною програмою уряд країни взяв на себе зобов'язання забезпечити зростання зарплати бюджетників на 9,4%, а мінімальної зарплата на 12% – до 4173 грн. Пенсійні виплати збільшаться на 8,5%¹⁰. Але підвищення мінімальної зарплати з 3723 у 2018 році до 4173 грн з 2019 року не призведе до зростання рівня життя. Адже нова номінальна заробітна плата у зв'язку із вимогами МВФ щодо зростання тарифів на комунальні послуги не дозволить купувати людям більше, ніж у попередньому році.

Особливо в скрутному стані опинилися найбільш незахищені – пенсіонери. Свідченням цього стала пенсійна реформа, що була прийнята в Україні у рамках співробітництва з МВФ, який добивався скорочення витрат дефіцитного держбюджету на пенсійні виплати. При цьому уряд у ході реформи, окрім підвищення пенсійного стажу з 1 січня 2018 року з 15 до 25 років підвищив мінімальний розмір пенсії, яка з жовтня виросла з 1312 до 1452 грн (із 49 до 54 доларів)¹¹.

Окреслені величини мінімальної зарплати і мінімальної пенсії в Україні не можна порівняти з їх розмірами в країнах Європи. Наприклад, мінімальний розмір оплати праці становить: в Німеччині – 1584 євро; Франції – 1539 євро; Бельгії – 1594 євро; Нідерландах – 1636 євро; Ірландії – 1656 євро; Люксембурзі – 2142 євро; Україні – 179 євро. Як бачимо, мінімальна зарплата в Україні в 9–12 разів менша, ніж у найбагатших країнах ЄС. Причина очевидна: більш високий ступінь експлуатації. Частка зарплати працівника у створеному ним продукті в Україні – 25 ... 30%, а в соціальних державах Європи – 55 ... 60%¹².

Дані про розмір середньої пенсії в Україні в порівнянні з країнами світу також далеко не на користь України, де він у 2019 році становив 120 дол. Наведемо дані про розмір середньої пенсії в деяких країнах світу на початок 2020 року (в доларах): Австрія – 1543; Італія – 1320; Німеччина – 849; Естонія – 656; Польща – 538; Словач-

⁹ Украина вышла на второе место в списке должников МВФ (2018). 19 декабря. URL: <http://www.warandpeace.ru/ru/news/view/136054/>

¹⁰ Новий кредит МВФ: які зобов'язання взяла на себе Україна. (21 грудня, 2018). *Сьогодні*. URL: <https://ukr.segodnya.ua/economics/enews/novyuy-kredit-mvf-kakie-obyazatelstva-vzyala-na-sebya-ukraina-1199854.html>

¹¹ Бег на месте: экономика Украины в 2017 г. замедлилась после одного года роста (2018). URL: <http://www.warandpeace.ru/ru/reports/view/127249>

¹² Минимальная зарплата в Украине в 9–12 раз меньше, чем в самых богатых странах ЕС. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/minimalnaya-zarplata-ukraine-9-12-raz-menshe-1580810440.html>

чина – 502; Чехія - 460; Литва - 408; Болгарія – 251; Росія – 242; Казахстан – 212; Білорусія – 199; Азербайджан – 176¹³. Найбільш очевидна причина низьких пенсій в Україні – низька зарплата.

Антисоціальні наслідки очевидні: за даними Світового банку, Україна – рекордсмен Європи за кількістю чоловіків, які не доживають до 65 років. Демографи нашої країни наводять жакливу статистику: 40% українців не доживають до 60-ти років. Середня тривалість життя українських чоловіків – 66 років, на 11 років менше, ніж у країнах Західної Європи. Число людей похилого віку зростає, а кількість працездатних – скорочується. Вже зараз на десять працюючих платників податків припадає майже 12 пенсіонерів, а 75-річних бабусь більше, ніж п'ятирічних дівчаток. У 1959-му українців старше 60 років було всього 11%, в 2001-му – 21%, а в 2036-му, прогнозують демографи, буде 28%¹⁴.

Однією з визначальних причин страшної демографії є стан вітчизняної медицини, її хронічне недофінансування. У 2020 році на потреби охорони здоров'я в країні виділяється 2016,3 млн грн, 3,04% від ВВП при нормі ВОЗ в 6%¹⁵. Більшість розвинених країн цю норму перевищують: Швеція – 10,0%; Німеччина – 8,7%; Чехія – 6,3%; Молдова – 5,5%; Естонія – 5,0%; Судан – 3,6%; Сирія – 3,5%; Бангладеш – 3,4.

Зрозуміло, що подібна ситуація для багатьох мільйонів українців обумовлює необхідність соціальних виплат і пільг, на що йде істотна частина ВВП. У 2020 році Кабінет Міністрів підвищив відсоток частки платежу у формулі призначення субсидій з 15 до 20%. Це нововведення набуде чинності з 1 травня 2020 року. В уряді запевняють, що обсяг субсидії не буде скорочуватися під час опалювального сезону 2019–2020 років, а механізм розрахунку субсидій не зміниться і буде визначатися індивідуально – залежно від доходів домогосподарства. А з 1 січня пільгові категорії українців зможуть в будь-який час перейти на готівкову грошову форму виплат на житлово-комунальні послуги. Варто зазначити, що Кабінет Міністрів відвів у бюджеті на 2020 рік на виплату субсидій майже 48 млрд гривень. В уряді вважають, що цієї

¹³ Размер пенсии в разных странах. 11.03.2020. URL: <https://visasam.ru/emigration/vybor/pensiya-v-stranah-mira.html>

¹⁴ Страшная демография: почему 40% украинцев не доживают до 60-ти. 13 мая 2017. URL: <https://www.segodnya.ua/economics/enews/strana-bez-dedushek-pochemu-risk-dlya-ukrainca-ne-dozhit-do-60-ti-40-a-pyatiletnih-devochek-menshe-chem-75-letnih-babushek-1019878.html>

¹⁵ Витрати держбюджету України. URL: <https://index.minfin.com.ua/finance/budget/gov/expense>.

суми достатньо, навіть незважаючи на те, що вона на 7 млрд гривень менша, ніж у 2019 році¹⁶.

Разом з тим слід врахувати, що значна частина пільг видається двічі або виплачується за фальшивими документами тим, кому це не належить. Власники дорогих лексусів і будинків-палаців не соромляться оформляти субсидії на комуналку, тоді як дірку в пенсійному фонді закривають за рахунок платників податків. Зіставлення отриманих кредитів від МВФ в 2019 році і виплат з його погашення свідчать, що Україна дедалі більше падає в боргову яму, вилазити з якої слід за рахунок платників податків. Зрозуміло і те, що грошей від МВФ не отримають ні пенсіонери, ні інші категорії малозабезпечених українців, вони також не будуть використані як для модернізації, так і побудови нових підприємств в нашій країні. Вони просто будуть переведені на рахунки в США в золотовалютні резерви України.

Таким чином, багаторічний досвід співпраці МВФ з Україною свідчить, що ця організація своєю політикою і фінансово-економічним впливом послідовно і цілеспрямовано формує повну залежність України, викликаючи тим самим безпрецедентні обмеження її державного суверенітету. Все це означає, що вводиться в дію неоколоніальна модель валютної політики країни-реципієнта, що занурює її в "економічне дно" глобального світу з перспективою повністю втратити здатність до відтворення державного суверенітету.

Нинішня ринково-капіталістична модель, що являє собою "глобальний ринок", основою якого є долар, вичерпала себе. Вона стоїть перед перспективою розпаду, оскільки багатотрильйонна доларова маса, складова якої 95%, нічим не забезпечена, обертається у сфері віртуальної економіки зі штучно завищеною прибутковістю. Не викликає сумнівів, що фондова "бульбашка", як і будь-яка інша бульбашка, обов'язково лусне. Підуть у минуле і взаємини позичальників грошей країнами, що розвиваються з МВФ. Це усвідомлюється все зростаючою кількістю прогресивно мислячих вчених.

Боржника заманюють в пастку, пише професор економіки Ліонського університету (Франція) Бернар Нотен, у такий спосіб. Щоб сплатити борги, йому необхідно експортувати. Оздоровчі програми МВФ якраз орієнтовані на цю мету. Але, крім експорту, потрібні ще прибуткова продажна ціна і забезпечений збут, а це якраз не гарантується позикодавцем. У результаті необхідність виплати боргів призводить до безробіття й економічної катастрофи. Програми оздоровлення МВФ орієнтовані також на гарантію відновлення позитивного платіжно-

¹⁶ УНИАН. URL: <https://www.unian.net/economics/other/10817549-socialnaya-politika-2019-2020-subsidii-zarplaty-i-trudovye-otnosheniya-po-novomu.html>

го балансу (з перевищенням доходів від експорту над витратами на імпорт), щоб країна могла виплатити борги урядам, комерційним банкам і міжнародним організаціям. Справжній сенс цих програм – нав'язати режим економії. Країна-боржник не має іншого вибору, окрім як слідувати вказівкам МВФ, оскільки без "друку схвалення" останнього жоден фінансист не надасть їй ні позики, ні навіть короткострокового комерційного кредиту. Структурне оздоровлення, що нав'язується МВФ, зводиться до двох принципів: заробляти більше валюти; менше витратити всередині країни. Комплекс нав'язуваних заходів завжди один і той же: розладжування ринків, великі податки, девальвація грошей, зниження зарплати, зростання позичкових відсотків, приватизація. Ця модель, що прощтовхується МВФ, називається гучним ім'ям "Зростання, що спрямоване на експорт"¹⁷.

Практичні наслідки цієї моделі добре відомі, у тому числі і в Україні. Вони зводяться до:

- викачування природних ресурсів з країни і розпродажу їх за низькими цінами;
- сплати країні-кредиторові отриманого доходу від експортованих товарів;
- реалізації в приватну власність за низькими цінами підприємств, які до цього перебували в суспільній власності.

Враховуючи реалії, що склалися на сьогодні і перш за все темпів економічного розвитку і внутрішніх джерел розвитку, Україна, радикально не змінивши модель соціально-економічного розвитку країни, очевидно в осяжному майбутньому навряд чи наблизиться до найбільш розвинених країн. Проведений аналіз в рамках цієї статті дозволяє зробити такі висновки.

Проведений аналіз у рамках цієї статті дозволяє дійти таких **ВИСНОВКІВ**.

1. Досвід упровадження ідеології та практики МВФ у країнах "третього світу" і з "перехідною економікою" свідчить про неухильне зростання зовнішнього боргу цих країн, падіння ефективності народного господарства, деіндустріалізацію, втечу національного капіталу за кордон, погіршення рівня життя населення. Ці тенденції характерні й для України, що, по-перше, посилює загрозу економічній безпеці країни. Адже, отримуючи кредит, український уряд вимушений просити реструктуризувати борг, що у свою чергу призво-

¹⁷ Нотэн Б. (2020). Национальная экономика и финансы. URL: [http://zavtra.ru/books/bernar_noten_\(bernard_notin\)_natsional_naya_ekonomika_i_internatsional_nie_finansi](http://zavtra.ru/books/bernar_noten_(bernard_notin)_natsional_naya_ekonomika_i_internatsional_nie_finansi)

дить до неухильного зростання зовнішнього боргу країни щодо ВВП. По-друге, зовнішні запозичення переважно становлять фінансові послуги, маркетинг, рекламу тощо, які в реальному житті не створюють нових цінностей, а лише забезпечують рух реальних благ. Обмін гривні на долари та євро також не створює нових цінностей, а лише знецінює зростання ВВП. Зростання останнього потребує радикальних змін в економічній політиці, а саме в напрямі реального сектора економіки, що відображає обличчя сучасної інформаційно-цифрової економіки.

По-третє, згадані тренди викликають дедалі більше незадоволення великої кількості українців до співпраці з МВФ, а значить, і зі здійснюваною державною політикою. Остання у зв'язку з цим потребує докорінного корегування.

2. Українська економіка як складова світової економіки підвладна загальним закономірностям її розвитку. Водночас кожна країна (і Україна в тому числі) має свою специфіку, що знаходить свій прояв у загальних закономірностях. За нинішніх умов національна економіка не може нормально розвиватися при розбалансованості цін на товари першої необхідності, послуги ЖКГ, освіти, медицини тощо і заробітної плати найманих працівників. Наша країна на сьогодні не спроможна використати модель економічного зростання, оскільки нам необхідно всю увагу зосередити на відновленні економіки, зміні її структури, що є можливим за мобілізації значних ресурсів. Такими можуть бути як зовнішні, так і внутрішні ресурси. У першу чергу йдеться про іноземну валюту, вивезену з України до офшорів.

Багатомільярдні золотовалютні резерви, що знаходяться у сховищах США, також мають працювати на національну економіку. До того ж одним із найважливіших джерел інвестування повинні бути заощадження, які українці зберігають не в банках, а "під матрацом". Але громадяни нашої країни, по-перше, не зацікавлені в інвестуванні у національну економіку, оскільки за валютними депозитами державні банки у валюті їм платять значно менше, ніж іноземним спекулянтам. По-друге, національні кредитори не захищені від втрат, оскільки не впевнені в гарантіях держави.

З метою зняття соціальної напруженості у країні та невизначеності, а також посилення мотиваційної діяльності необхідно: а) встановити контроль над споживанням верхів, що може стати важливою умовою подолання нерівності, яка склалась у країні (для цього слід використати політику перерозподілу доходів багатих на користь працездатного населення); б) посилити соціальний захист знедолених верств суспільства; в) відновити керованість економіки, що є не-

ISSN 1811-3141. Економічна теорія. 2020. № 1

можливим без активного державного впливу на економіку і відновлення такої функції держави, як економічний захист економічного правопорядку; г) забезпечити поєднання товарно-грошових і планових засад, яке дозволить сформувати не хаос в народному господарстві, а свідомо регульований ринок.

3. Якщо МВФ як одне з головних знарядь, за висловом класика економічної соціології Карла Поланьї, "сатанинського млина капіталізму", й надалі управлятиме Україною, використовуючи українську нео-ліберальну компраторську еліту, яка видає себе за "патріотів", то наша країна не тільки залишиться на узбіччі периферії капіталістичної економіки сировинного типу з вузьким внутрішнім ринком і сильною залежністю від експорту, а й перетвориться на "чорну діру" зосередження турбулентності і хаосу, який загрожує потягнути за собою на задвірки світової історії весь європейський континент з непередбачуваними наслідками для всього людства.

4. Україні, виходячи з реалій, які склалися, а саме системної глибокої кризи і відсутності науково обґрунтованої політики, спрямованої на впровадження стратегічних проектів (таких немає у жодної з партій, які борються за владу), найбільш доцільним є поєднання соціальної моделі ринку і плану. Це дозволить нашій країні самостійно визначити, яку модель економіки і систему цінностей та культури будувати, як формувати доходи кожного українця залежно від його внеску, використовуючи для цього стратегічне планування нашої сумісної діяльності.

Використання планових методів управління економікою мало і має місце в різних країнах (у тому числі і в нашій). В. Глушков – наш співвітчизник і видатний кібернетик – ще в середині 60-х років минулого століття розробив проект загальнодержавної автоматизованої системи управління виробництвом (ЗДАС). Передбачалося, що вся виробнича інформація прямо з підприємств, які мають автоматизовану систему управління (АСУП), надходитиме до управляючих систем регіонів (РАСУ) і далі – галузей (ГАСУ). Мережа повинна була об'єднати 100–200 великих обчислювальних центрів у промислових містах і економічних центрах. Звідти опрацьована інформація надходила б до єдиного загальнодержавного центру. За допомогою механізмів зворотного зв'язку здійснювався б контроль виконання і постійне коригування управлінських рішень, тобто система легко працювала б в умовах постійної зміни виробничого середовища і могла б сама коригувати рішення у простих ситуаціях.

В умовах інформаційної революції та формування цифрової економіки розроблена українським ученим загальнодержавна авто-

мативізована система управління (ЗДАС) завдяки міжгалузевим балансам сприятиме забезпеченню управління економікою та взаємозв'язкам між підприємствами, що у свою чергу дозволить надавати інформацію для прийняття ефективних державних, корпоративних та суспільних рішень.

Література

1. Бабенко М. Отдай долг, родина. Как Украина будет выплачивать рекордный объём платежей по госдолгу. 14.05.2019 г. URL: <https://focus.ua/economics/428903-otdaj-dolg-rodina.html>
2. Власюк В. (2019, 7 мая). Траектория украинского ВВП: есть ли возможность её изменить. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2019/05/7/647578/2>
3. Власюк В. (2018, 17–23 ноября). Долговое бремя. *Зеркало недели*. № 44. URL: https://zn.ua/business/dolgovoe-bremya-300445_.html.
4. Глушков В.М. (2012). ОГАС (ОбщеГосударственная Автоматизированная Система сбора и обработки информации для учёта, планирования и управления народным хозяйством СССР). URL: <http://www.warandpeace.ru/ru/analysis/view/72058/>
5. Глущенко О.В. (2016). Формування фінансової архітектури забезпечення національного добробуту: монографія. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна.
6. Данилишин, Б. (2016, 26–2 декабря). Сотрудничество с МВФ: проблемы и перспективы. *Зеркало недели*. № 45. URL: http://gazeta.zn.ua/macrolevel/sotrudnichestvo-s-mvf-problemy-i-perspektivy_.html
7. Кораблин С. (2019, 23–29 марта). Финансовая нестабильность. *Зеркало недели*. Выпуск № 11. URL: https://zn.ua/macrolevel/finansovaya-nestabilnost-312549_.html
8. Корпан Т. (2018, 7 ноября). Украинцы в рейтингах и цифрах: Богатые богатеют, бедные беднеют. *ГОЛОС.UA*. URL: <https://golos.ua/i/646421>
9. Маркс К. (1955). Критика политической экономии. Том первый. Книга 1: Процесс производства капитала. Москва: Госполитиздат.
10. Скларов, Р. (2016, 5–11 ноября). Как преодолеть раскол между элитами и народом: путь снизу. *Зеркало недели*. № 41. URL: http://gazeta.zn.ua/macrolevel/kak-preodolet-raskol-mezhdu-elitami-i-narodom-put-nizhu_.html
11. Смит А. (1993). Исследование о природе и причинах богатства народов. Кн. 1. Москва: Наука.
12. Стігліц Дж. (2003). Глобалізація та її тягар. Київ: Академія.

Надходження до редакції 20.11.2019 р.

References

1. Babenko, M. (2019, May 14). Pay back, homeland. How Ukraine will pay a record volume of public debt payments. *Focus*. Retrieved from <https://focus.ua/economics/428903-otdaj-dolg-rodina.html> [in Russian].
2. Vlasjuk, V. (2019, May 7). The trajectory of Ukrainian GDP: is it possible to change it. *Jekonomicheskaja pravda – Economic truth*. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2019/05/7/647578/2> [in Russian].

3. Vlasjuk, V. (2018, November 17-23). Debt burden. *Zerkalo nedeli. Ukraina – The mirror of the week. Ukraine*, 44. Retrieved from https://zn.ua/business/dolgovoe-bremya-300445_.html [in Russian].
4. Glushkov, V.M. (2012). OGAS (General State Automated System for collecting and processing information for accounting, planning and managing the national economy of the USSR). Retrieved from <http://www.warandpeace.ru/ru/analysis/view/72058/> [in Russian].
5. Hlushchenko, O.V. (2016). The formation of financial architecture to ensure national welfare. Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina [in Ukrainian].
6. Danilishin, B. (2016, December 26). Cooperation with the IMF: problems and prospects. *Zerkalo nedeli. Ukraina – The mirror of the week. Ukraine*, 45. Retrieved from http://gazeta.zn.ua/macrolevel/sotrudnichestvo-s-mvf-problemy-i-perspektivy-_.html [in Russian].
7. Korablin, S. (2019, March 23). Financial instability. *Zerkalo nedeli. Ukraina – The mirror of the week. Ukraine*, 11. Retrieved from https://zn.ua/macrolevel/finansovaya-nestabilnost-312549_.html [in Russian].
8. Korpan, T. (2018, November 7). Ukrainians in ratings and numbers: The rich get richer, the poor get poorer. *GOLOS. UA – VOICE.UA*. Retrieved from <https://golos.ua/i/646421> [in Russian].
9. Marx, K. (1955). The process of capital production. In *Criticism of political economy* (vol. 1, book 1). Moscow: Gospolitizdat [in Russian].
10. Skljarov, R. (2016, November 5). How to bridge the split between elites and people: the path from below. *Zerkalo nedeli. Ukraina – The mirror of the week. Ukraine*, 41. Retrieved from http://gazeta.zn.ua/macrolevel/kak-preodolet-raskol-mezhdu-elitami-i-narodom-put-snizu-_.html [in Russian].
11. Smit, A. (1993). A study on the nature and causes of the wealth of peoples. Book 1. Moscow: Nauka [in Russian].
12. Stiglitz, J. (2003). *Globalization and Its Discontents*. Kyiv: Akademiia [in Russian].